



Слободан  
Јовановић  
поводом  
**150**  
година  
од рођења



Слободан Јовановић- поводом 150 година од рођења



Слободан  
Јовановић

поводом  
**150**  
година  
од рођења



Српска академија наука и уметности





СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

---

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXVIII

P R E S I D E N C Y

Book 13

---

# SLOBODAN JOVANOVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

Scientific conference held at the Serbian Academy of Sciences and Arts  
on November 7–8, 2019

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

---

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXVIII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 13

---

# СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ

ПОВОДОМ СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп одржан у Српској академији наука и уметности  
7. и 8. новембра 2019. године

БЕОГРАД 2020

Редакциони одбор  
*академик Косџа Чавошки, уредник*  
*академик Љубодраџ Димић*  
*џроф. др Раџко Марковић*  
*џроф. др Радомила Васић*  
*џроф. др Мирјана Сџефановски*  
*џроф. др Мило Ломџар*  
*др Борис Милосављевић, секретџар*  
*Драџица Пуљаревић*

Главни уредник

*академик Марко Анђелковић*

Уредници

*академик Косџа Чавошки*  
*академик Александар Косџић*

Издавач

*Српска академија наука и уметности*  
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник

*Никола Сџевановић*

Лектор

*Тања Рончевић*

Коректор

*Раџка Павловић*

Дизајн корица

*Драјана Лацмановић–Лекић*

Штампа

Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-869-3

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

## САДРЖАЈ

Коста Чавошки, Александар Костић, <i>О овој књизи</i> .....	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравна реч</i> .....	11
Коста Чавошки, <i>Уводна реч</i> .....	13
Радмила Васић, <i>Један поглед на концепцију државе у радовима Слободана Јовановића</i> .....	15
Radmila Vasić, <i>One View of the Concept of State in the Works of Slobodan Jovanović</i> .....	33
Танасије Маринковић, <i>Страни уочицаји на теорију државе Слободана Јовановића</i> .....	35
Tanasije Marinković, <i>Slobodan Jovanović's Theory of State in Context</i> .....	52
Владан Петров, <i>„Парламентарно право“ Слободана Јовановића</i> .....	55
Vladan Petrov, <i>Slobodan Jovanović's „Parliamentary Law“</i> .....	65
Дарко Симовић, <i>Актуелности мисли Слободана Јовановића о структури парламента – некад и сад</i> .....	67
Darko Simović, <i>The Relevancy of the Viewpoints of Slobodan Jovanović on the Structure of Parliament – Then and Now</i> .....	82
Сања Ђурђић, <i>Концепција поделе власти у делу Слободана Јовановића</i> .....	83
Sanja Đurđić, <i>The Separation of Powers Concept in the Works of Slobodan Jovanović</i> .....	100
Коста Чавошки, <i>Слободан Јовановић о личностима револуционара</i> .....	103
Kosta Čavoški, <i>Slobodan Jovanović on Revolutionary Characters</i> .....	113
Зоран Чворовић, <i>Феномен правне свесности у радовима Слободана Јовановића и Ивана Иљина</i> .....	115
Zoran Čvorović, <i>The Phenomenon of Legal Awareness in the Works Slobodan Jovanović and Ivan Ilyin</i> .....	141

Слободан П. Орловић, <i>Садашњосћ Србије по мерилима сувереносћии</i> <i>Слободана Јовановића</i> .....	143
Slobodan P. Orlović, <i>Contemporaneity of Serbia by Criteria of the Sovereignty</i> <i>of Slobodan Jovanović</i> .....	159
Борис Милосављевић, <i>Филозофске теме у делу Слободана Јовановића</i> .....	161
Boris Milosavljević, <i>Philosophical Issues in Slobodan Jovanović's Work</i> .....	178
Љубодраг Димић, <i>Слободан Јовановић и Српски културни клуб (1937–1941)</i> .....	181
Ljubodrag Dimić, <i>Slobodan Jovanović and the Serbian Cultural Club (1937–1941)</i> .....	204
Мира Радојевић, <i>Дојринос Слободана Јовановића проучавању</i> <i>националне историје XIX и прве половине XX века</i> .....	205
Mira Radojević, <i>Slobodan Jovanović's contribution to the study of Serbian history</i> <i>of the 19<sup>th</sup> and the first half of the 20<sup>th</sup> century</i> .....	220
Александар Животић, <i>Слободан Јовановић и улога војног фактора</i> <i>у политичком животу Србије и југословенске краљевине (1903–1945)</i> .....	221
Aleksandar Životić, <i>Slobodan Jovanovic and the Role of the Military Factor</i> <i>in the Political Life of Serbia and the Yugoslav Kingdom (1903–1941)</i> .....	234
Мирјана Стефановски, <i>Слободан Јовановић о дводомном сисџему</i> <i>у Уставној реформи из 1901. године</i> .....	235
Mirjana Stefanovski, <i>Slobodan Jovanović on Bicameral System</i> <i>in Constitutional Reform of 1901</i> .....	253
Марко Павловић, <i>Слободан Јовановић и народни посланици</i> .....	255
Marko Pavlović, <i>Slobodan Jovanović and Members of Parliament</i> .....	277
Небојша Ранђеловић, <i>Слободан Јовановић vs. Лазар Марковић</i> <i>– јравна природа настанка једне краљевине</i> .....	279
Nebojša Ranđelović, <i>Slobodan Jovanović vs Lazar Marković</i> <i>– the Legal Nature of the Formation of a Kingdom</i> .....	288
Јовица Тркуља, <i>Слободан Јовановић као сарадник листа „Порука“</i> .....	289
Jovica Trkulja, <i>Slobodan Jovanović as a contributor to the journal Poruka</i> .....	316
Јован Попов, <i>Слободан Јовановић о светској књижевности</i> .....	319
Jovan Popov, <i>Slobodan Jovanović sur la littérature mondiale</i> .....	330

Снежана Д. Самарџија, <i>Слободан Јовановић о историји и традицији у српској књижевности</i> .....	333
Snežana D. Samardžija, <i>Slobodan Jovanović on History and Tradition in Serbian literature</i> .....	349
Горан М. Максимовић, <i>Слободан Јовановић као књижевни критичар</i> .....	351
Goran M. Maksimović, <i>Slobodan Jovanović as a Literary Critician</i> .....	373
Зорица Несторовић, <i>Када је разлика знак аутентичности: Слободан Јовановић о Лази Костићу</i> .....	375
Zorica Nestorović, <i>When the Difference is the Sign of Authenticity: Slobodan Jovanović on Laza Kostić</i> .....	390
Бојан Јовић, <i>(Ре)конструкција једног читалачког укуса: поетика књижевности Слободана Јовановића</i> .....	391
Bojan Jović, <i>(Re)construction of a reader's taste. Literary poetics of Slobodan Jovanović</i> .....	407





## О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати изложени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 7. и 8. новембра 2019. године. Посвећени су Слободану Јовановићу, једном од најугледнијих научника и професора Универзитета у Београду, председнику Српске краљевске академије, ректору Универзитета у Београду, декану Правног факултета, уреднику Српског књижевног гласника, председнику и потпредседнику Министарског савета Краљевине Југославије, оснивачу и председнику Српског културног клуба. На политичком суђењу одржаном јула 1946. године у Београду Слободан Јовановић је осуђен у одсуству на двадесет година робије с принудним радом и конфискацију целокупне имовине. Умро је у Лондону 1958. године. У поратном периоду системски је „брисан из памћења“. Требало га је заборавити, онемогућити објављивање књига, искључити га из образовног система, цитирати без навођења извора. Зато рецепција његовог дела захтева посебну пажњу и нужно се одвија у више етапа. Почетком деведесетих година поново су у Београду објављена његова сабрана дела. У Српској академији наука и уметности 1997. године је одржан научни скуп посвећен Слободану Јовановићу. Рехабилитован је 2007. године. Због свог дела и методе којом је писао радове Слободан Јовановић је постао камен међаш за друштвене и историјске науке. Поново је закупио пажњу наше научне и културне јавности, не остављајући равнодушним следбенике и критичаре. Од прошлог научног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности прошло је више од двадесет година. Научни скуп, организован поводом 150 година од рођења Слободана Јовановића, пружио је прилику да се са временске дистанце, из новог угла, сагледа Јовановићев обимни научни опус, као и политички и друштвени рад. У саопштењима је тумачен Јовановићев допринос теорији државе, уставном праву, социологији, историографији и књижевности. Закључено је да је неопходно објављивање новог критичког издања целокупних дела Слободана Јовановића.

Уредници



## ПОЗДРАВНА РЕЧ

Данас, када покрећемо обележавање године посвећене Слободану Јовановићу, нисмо дужни да било шта објашњавамо, али нема разлога да понешто и не појаснимо. Наиме, пре неколико година, Српска академија наука и уметности одлучила је да сваку текућу годину посвети неком од својих значајних чланова, најчешће, али не и нужно везујући такве одлуке за пригодне годишњице и јубилеје, а без икакве намере или примисли да у редоследу таквих обележавања прави и вредносне хијерархије. И тако, после Јована Цвијића, Стојана Новаковића и Михаила Петровића, 2019. годину посвећујемо Слободану Јовановићу. Он је био члан Српске краљевске академије од 1905. године, а њен председник од 1928. до 1931. године. Професор Сима Ђирковић наводи да му се у свесци Годишњака САНУ која покрива ратне године, а која је објављена 1946. године име наводи на првом месту као најстаријем члану Академије друштвених наука. Међутим, од тада па до своје смрти 1958. године његово име се не налази ни у једном прегледу састава Академије. Тек у 77. књизи Годишњака која се бави радом САНУ у 1970. години, а штампа се 1972, уврштен је међу преминуле и надаље третиран као и сви други почивши чланови.

Искуство указује да се највеће битке бију у превојима топографских мапа, а након сукоба магле политике по правилу сакривају личности, поступке и догађаје неопходне за разумевање смисла, окружења и контекста времена. *Damnatio memoriae* није наш изум, мада је и ова средина умела да тај поступак обилато користи.

У првом поглављу Књиге смеха и заборав, Милан Кундера описује догађај из фебруара 1948. године, када се Готвалд, вођа чешких комуниста, са балкона прашког барокног дворца обраћа стотинама хиљада грађана. Ужасно је хладно, пада снег и Клементис који стоји иза њега, скида своју шубару и ставља је брижно гологлавом и старијем Готвалду на главу. Четири године касније Клементис, означен као „буржујски националиста“ и учесник у троцкистичко-титоистичко-ционистичкој завери, бива оптужен за издају и, заједно са Сланским, обешен. Пропагандно одељење има сада пуне руке посла да га избрише из историје и свих фотографија, укључујући и ону зимску са Готвалдом, који на ретушираној слици коначно стоји сам. Али, греша и пропагандно одељење и на слици о којој говоримо, на глави Готвалда заборавља да избрише Клементисову шубару. Госпође и господо, на крају крајева, увек нешто остане!

Године 1946. Слободан Јовановић је у одсуству осуђен на 20 година робије, губитак политичких и грађанских права, конфискацију имовине и губитак држављанства. До своје смрти

1958. године неће се вратити у Београд. И да га нису неке институције и појединци отимали од заборавља, крзнена капа која би трајно остала на хипотетичким сликама времена у којима је био активни учесник, упркос покушајима да се са њих Слободан Јовановић избрише или маргинализује, његова су дела, полихисторско умеће једног правника, историчара, књижевника и критичара, да се у коштац ухвати за упечатљиво разноврсним темама, а да истовремено јавно делује и као професор и декан Правног факултета, ректор Универзитета у Београду, председник Српске краљевске академије, нестраначки потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије од 27. марта 1941. године, а потом председник и потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије у избеглиштву. Понављам, увек нешто остане! Он је за собом оставио 20 томова рукописа, о којима ће један други члан Академије, Јован Скерлић, рећи да их је написао највећи стилиста свог времена – да набројимо само неке: Друга влада Милоша и Михаила, Уставно право Краљевине СХС, Влада Милана Обреновића, О суверености, Основи правне теорије о држави, Српско-бугарски рат, Енглески парламентаризам, Светозар Марковић, Макијавели, Политичке и правне расправе, Уставно право Краљевине Србије, Уставобранитељи, итд. Данас и у активностима које ће следити, Српска академија наука и уметности не улази у политичке несугласице, осуде или рехабилитације једног времена и појединаца у њему (то свако од нас, ако има потребу, може сам да уради; коначно, 2007. године Слободан Јовановић је постхумно рехабилитован одлуком Окружног суда у Београду, а пресуда којом је осуђен на робију и губитак части проглашена ништавном). Академија ће покушати да, уз претходне напоре других у том смислу, помогне у растеривању политичких магли са почетка овог обраћања и укаже на, по много чему, неупоредив опус Слободана Јовановића. Покушаћемо да одамо признање делу нашег почившег председника, ослобађајући му у овој кући место које му припада. Јер, Слободан Јовановић се ипак, истина посмртно, вратио кући!

Уз ограничења сопственог образовања, моје лично искуство са списима Слободана Јовановића заснива се на књизи Вођи француске револуције, пре више од 50 година, и, са неопростивим закашњењем, на Једном прилогу за проучавање српског националног карактера, у коме сам, иако скептичан према колективним проценама менталитета и карактера, остао збуњен оштрином запажања. Иако стилем покушава да истраје на утиску мирноће, имао сам осећај да га је та вивисекција (тешко налазим бољи израз) болела – и то, болела много! И колико је био у праву Јован Стерија Поповић у стиховима: „Ко преза роду истину рећи, худ је да народ учи“. Коначно, иако неко може рећи да се ради о општем месту, имам потребу да укажем на његово веровање да ће наша будућност највећим делом зависити „од степена наше културе“.

У том смислу, молим вас да и моје речи схватите као ефемерну епизоду једног јубилеја, а да почетак прославе године посвећене Слободану Јовановићу стварно започнемо читањем његових књига и списа, дужни да се замислимо и када нам се описи нас самих не свиђају.

Владимир С. Костић

## УВОДНА РЕЧ

Дана 21. новембра по старом, а 3. децембра по новом календару навршава се 150 година од рођења Слободана Јовановића, једног од највећих научника, писаца и јавних личности које је српски народ имао у првој половини XX века. Поводом те годишњице наша Академија донела је одлуку да приреди овај научни скуп, који је посвећен његовом бесмртном имену и великом делу.

Академија је и до сада посвећивала одговарајућу пажњу нашим великим људима и најугледнијим својим члановима, попут Јована Цвијића и Стојана Новаковића. Али према Слободану Јовановићу ова установа има и посебан дуг, јер се после Другог светског рата о њега тешко огрешила. Иако је у Академију примљен још 1905. године, а њен председник био од 1928. до 1931. године, он је 1945. за Академију престао да постоји. Тако већ у 52. књизи Годишњака Слободан Јовановић није ни поменут, као да никада није постојао. Па ни после његове смрти 12. децембра 1958. године, његово име се не наводи у пописима преминулих чланова. Тек у 77. књизи Годишњака, која је извештавала о раду Академије у 1970, а објављена је 1972. године, његово име први пут се појављује на списку преминулих чланова. Тако је Слободан Јовановић скоро седамнаест година у овој установи доживљавао *damnatio memorie*, осуду на заборав, која је својевремено практикована у древној Риму као брисање и свих анала који су се уредно водили.

У самој Академији постојала је и плоча с ликом Слободана Јовановића у барелефу, коју је израдио Ђорђе Јовановић. Она је, нажалост, уништена, али је сачувана њена фотографија.

То, међутим, није било све чему је Слободан Јовановић после Другог светског рата био изложен. Дана 15. јула 1946. године на суђењу Драгољубу Дражи Михаиловићу и још шеснаесторици оптужених, Слободан Јовановић је осуђен на казну лишења слободе с принудним радом у трајању од двадесет година, губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од десет година, конфискацију целокупне имовине и на губитак држављанства. Нама једино остаје да се питамо каквом је то принудном раду старац од 77 година могао бити изложен. То је заправо био и кључни разлог због којег га је и Академија подвргла забораву.

Њој, међутим, није било неугодно да 11. новембра 1948. године акламацијом – јавним гласањем – прогласи Јосипа Броза Тита за свог почасног члана, а да Мошу Пијаде 14. новембра 1950. и Едварда Кардеља 17. децембра 1959. одмах изабере за редовне чланове без икаквог приправничког стажа.

Срећа је ипак била што је Слободан Јовановић остао у Лондону. Иначе је могао проћи као академик Милош Тривунац, који је новембра 1944. године без икаквог суђења убијен, а да никада није откривено где је покопан.

Није, међутим, само име Слободана Јовановића било прекривено велом заборава, већ је дуго времена било забрањено и издавање свих његових списа, о чему је водила рачуна ондашња идеолошка жандармерија, оличена у којекаквим идеолошким комисијама. Но, због недовољне

будности, и таквим жандармима понешто промакне. Године 1963. у издању Матице српске и Српске књижевне задруге објављено је капитално дело Српска књижевност у сто књига, у којем је једна књига садржавала књижевне радове Слободана Јовановића. То је био страشان преступ, па су приређивачи те књиге каштиговани. Када се, ипак, 1971. године појавило друго издање овог дела, књига Слободана Јовановића је хитно повучена из штампе, а већ отиснути табаци уништени.

Последњи чин ове посмртне страдије Слободана Јовановића одиграо се почетком фебруара 1985. године када је, под председништвом Слободана Милошевића, Градски комитет Савеза комуниста Београда оценио да би издавање сабраних дела Слободана Јовановића био неприхватљив чин, пошто се ради о „књигама председника бивше емигрантске владе и ратног злочинца чији је министар војске био Дража Михаиловић“. Тог тренутка Слободан Милошевић изгледа није знао, и у томе је можда прст судбине, да није само у сукобу са слободом већ и са човеком коме дугује своје јединствено име. А када је једном прогледао, не само оком него и духом, Слободан Милошевић је сигурно запазио да има многе имењаке, Слободане, и да то лепо име (Слободан односно Слободанка), које му је кум на крштењу дао, и други родитељи радо надевају својој деци. У том мноштву Слободана један је морао бити први, родоначелник тог расејаног семена слободе. Тај први имењак слободе био је Слободан Јовановић. Његов отац, Владимир Јовановић, као велики поклоник либерализма и најпознатијег либералног мислиоца деветнаестог века, Џона Стјуарта Мила (John Stuart Mill), желео је да и именима своје деце изрази свој либерални *credo*. И као што је Мил своје главно дело насловио О слободи, тако је и Владимир Јовановић свом сину дао име „Слободан“, а својој кћери „Правда“. Прво име се потом врло лепо запатило, док друго није, ваљда и због тога што у нашем народу правдољубивост нема онај жар који има слободољубивост.

Напоследку, како ће о многим видовима научног и књижевног дела Слободана Јовановића бити речи на овом симпозијуму, ја ћу само још нешто рећи о његовом језику. Читајући пажљиво Вође Француске револуције, у погледу књижевног језика његово најбоље дело, приметио сам једну необичност. Иако наводи многе француске револуционаре, он ниједног дословно не цитира него само парафразира његове речи. Закључио сам да је тако поступао у вери да би дослован превод с француског језика нарушио кохерентност његовог књижевног стила. А он је с Богданом Поповићем био творац чувеног београдског стила, којим су писали и многи сарадници Српског књижевног гласника.

Такође сам запазио да, иако је изврсно знао француски и немачки, а веома добро и енглески језик, Слободан Јовановић ни један свој рад није објавио у иностранству него искључиво на српском језику. За њега је језик био једино средство којим се може постати свестан своје индивидуалности. А човек само једном језику у потпуности припада, чак иако касније добро научи многе друге језике. Јер, сваки језик је особен узор мишљења, па оно што се промишља на једном језику, никада се не може на исти начин поновити на другом језику.

Уз то је Слободан Јовановић добро знао да је језик веома важно обележје националног идентитета, па да стога сви ми морамо говорити и писати нашим изворним језиком, који је очишћен од свих позајмица и туђица. Што је језик чистији, то је и природнији, баш као и језик Слободана Јовановића. И само таквим језиком један народ може достићи националну самосвест и остварити слободу, коју је својим именом оличавао и сам Слободан Јовановић.

Коста Чавошки

## ЈЕДАН ПОГЛЕД НА КОНЦЕПТ ДРЖАВЕ У РАДОВИМА СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

РАДМИЛА ВАСИЋ\*

С а ж е т а к. - У раду се приказује и анализира концепт државе у радовима Слободана Јовановића. Систематско дело о држави представља уџбеник *О држави. Основи једне њравне теорије*, али су многа питања обрађена и у његовим другим, бројним радовима. Као правно лице, државу заступа законодавни орган. Позајмљује јој способност хотења, али не и вољу. Основ државне воље је заједничка свест појединаца која одговара заједничком интересу њених чланова. У својству законодавног органа, држава је суверена и правно неограничена. Управни и судски органи су потчињени сувереној вољи државе. Они у име државе обављају радње које су законом предвиђене и ограничене. Појединци према држави, тј. према управним, несувереним органима имају субјективна јавна права. Модерна држава има квалитет правне државе јер су индивидуална права гарантована законом и обезбеђена од самовоље управе. Право је израз државне суверене воље. Правне норме важе зато што држава захтева њихово поштовање. Будући да је право државна творевина, оно не може бити чинилац који ограничава државну власт. Држава је оправдана јер обезбеђује индивидуалну слободу и права. Појединци држави дугују покорност, она њима заштиту. Држава и право су појаве које се не могу одвојити – настају истовремено и постоје у међусобној зависности. Право би без државе било лишено снаге, а држава би без права била лишена егзистенције. Јединство резоновања као методолошки поступак заслужно је за то што је теорија државе (и права) Слободана Јовановића конзистентна и у детаљима усклађена.

*Кључне речи:* држава; оправдање; правна држава; право; важење; правни позитивизам; јединство резоновања

Мени је припала част да прва говорим на овом научном скупу, али не према заслуги, већ према општости насловљене теме. А пошто сам већ поменула тему, додаћу наставак: *Један поглед на концепт државе у радовима Слободана Јовановића из неколико ракурса*. Можда овако формулисана тема изгледа као да у себи садржи контрадикцију, но хтела сам да предочим да „један поглед“, према уобичајеном

---

\* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, у пензији



значању, асоцира на (све)обухватност и синтетичност анализе, односно приказа. То ми се чинило као несмотрен подухват јер би обим морао бити примерен ономе што је Слободан Јовановић о држави понудио у својим бројним радовима и са разних аспеката. А затим, можда и важније, у једном раду је аутор, кога веома уважавам, написао, као самоупозорење али и као израз сопствене скромности, да у интерпретацији дела Слободана Јовановића треба бити обазрив јер је за изрицање квалификованих судова неопходно имати бар приближно исту меру знања коју је он имао. Може бити да таквих аутора има, вероватно их има, али ја, сасвим сигурно нисам међу њима. Најзад, теме о којима ће се говорити на овој пленарној седници у скупу ће дати потпунију слику о Јовановићевој теорији државе него што би је могао произвести само један намерник. И због тога нудим ракурсе према сопственом избору.

## I. ИЗВОРНИК И ИЗВОРИ

Главни извор сазнања о Јовановићевом концепту државе представља његова књига *О држави* намењена студентима Правног факултета на коме је предавао као професор на катедри за јавно државно право. Објављена је 1906. године, 1914. објављено је друго издање, „прерађено из основа“, под називом *Основи њравне њеорије о држави*, 1922. треће издање, „допуњено према теоријама и уставима који су се јавили после рата“, под насловом *О држави. Основи једне њравне њеорије*, и 1936. године штампано је четврто издање у коме „Поратна држава“ представља додатак као „нов одељак у коме су прегледане поратне установе и идеологије оних држава које стоје на челу европског политичког развитака“.<sup>1</sup>

Писана је као уџбеник, уобичајено се каже „скромно“ због такође уобичајеног вредновања уџбеничке литературе, али она представља потпуно изграђену и структурно уобличену теорију о држави. Субјективна намера (аутора) и програмска намена (студентима) увелико су превазиђени. Уз то што је оцењена као „до данашњег дана (...) најбоље и најсистематичније дело те врсте на нашем језику“, књига представља сведочанство о модерности учења о држави, о главним теоријским токовима у оно-временој Европи, при том зналачки преуређених критичком анализом и својеврсним, самосвојним развијањем.<sup>2</sup>

Идеје о држави постављене у књизи-изворнику лако су налазиле пут до других његових радова и чини се да их је аутор радо смештао у издвојене, другачије формулисане

---

<sup>1</sup> Слободан Јовановић, *О држави. Основи једне њравне њеорије*, Сабрана дела Слободана Јовановића, БИГЗ, Београд 1990, том 8, Предговор.

<sup>2</sup> Данило Н. Баста, „Пред бистом Слободана Јовановића“, *Анали Правној факултету у Београду*, 2 (2005), стр. 259.

теме, у друге духовне дисциплине и истраживачке контексте. Такви детаљи, минијатуре, трагови, пасажии, осврти или анализе издвојених питања допуњују и обогаћују првобитно формиране, утемељујуће идеје о држави. „Допуна“ овде можда и није најбоље изабрана реч. Пре би се могло рећи да се разумевање неких установа и института другом методологијом или у другој тематској целини проверава, потврђује, учвршћује, дотерује, изоштрава или пречишћава до облика који ни ту и тада није коначан, који остаје отворен и подесан да у себе прими ново што историја спрема или да одбаци старо што је остало иза њених леђа. Тако се фрагменти схватања државе могу наћи и у бројним другим радовима, као што су, помињем само неке, *Примери њолијичке социологије* (1940), *О суверености. Уводно њредавање из државној њрава* (1897), *О дводомном сисћему* (1899), *Амерички федерализам* (1939), „О друштвеном уговору“ (1895) итд.

## II. ПРАВНОСТ ДРЖАВЕ КАО УТЕМЕЉУЈУЋА ИДЕЈА

Будући да су основи теорије државе изложени у формату уџбеника, садржина, структура и систематика елемената који је чине су добро прилагођени основној намени и прегледно постављени. Јовановић дефинише државу као друштвену заједницу, утврђује типове државе да би одредио који од њих може бити предмет правне теорије (предмет његовог истраживања је према типу „модерна држава“), одређује елементе државе, излаже теорије о постанку државе, утврђује функције државе и врсте аката којима се остварују њихова дејства, бави се организацијом државе, органима преко којих држава врши своје функције, описује три гране власти и одређује њихов међусобни однос. У последњем издању у додатку „Поратна држава“ Јовановић историјски „преврат у државном праву“ анализира издвојено јер, како је написао у Предговору, „није било могућно унети у мој стари текст нове идеје, а да њихово логичко јединство не покварим, и да слику правне државе не помутим“.<sup>3</sup>

Већ поднасловом поменуте књиге – *Основи једне њравне њтеорије* – Јовановић јасно исказује своју опредељеност да државу анализира као правну организацију. Држава је правна установа и мора се објашњавати правним принципима. Политичке и социолошке теорије узима у обзир, али, према његовој изричитој методолошкој намени, само као природну, логичку и подразумевајућу допуну правној теорији, када правну форму треба испунити социјалном садржином или када се природа појединих установа може објаснити тек практичним потребама. *Овде ваља додати да се у њумачењу, ињак, не сме безусловно њриклањати њејовим експлицитним њтврдњама, јер је уважавање чињеница социјалној животиа (уњоњребом социолошкој мейода, дабоме) веће и значајније нејо њијо је изреком оњредељено.* Пошто није био намеран или спреман

<sup>3</sup> Слободан Јовановић, *истио*.

да прихвати чисту правну теорију, каква је Келзенова (Kelsen), и државу – њен основ, организацију и функције – расточи у правне норме, да државу представи као одраз позитивног нормативног поретка, морао је да направи уступак социолошком аспекту државе као друштвене групе. То, наравно, не ремети, још мање оспорава, правни карактер теорије о држави. *Његов научни избор је и њо декларисаној намери и њо учинцима њравни њози њивизам.*

Јовановићев концепт државе као правне организације односи се на: (1) конструкцију државе као правне личности и на (2) нарочит начин утврђивања односа функција власти, који се именује као принцип правне државе.

(1) Пошто је критичком, дакле аргументованом анализом одбацио различите варијанте становишта органске теорије о државној личности, определио се за став да се држава разликује од простог збира и односа појединаца који је сачињавају јер поседује посебну личност.

За промоцију утицајног концепта државе као правног субјекта, односно правног лица, заслужна је тада владајућа класична немачка државно-правна школа, коју су еминентно представљали Јелинек (Jellinek) и Лабанд (Laband). Одатле потиче подстицај за формирање Јовановићевог става о природи државе. Колика је мера утицаја, а колика је оригиналност, остаће по страни у овој прилици. Да ли се он и ненамерно, ипак, приближио Келзеновој нормативној теорији, да ли је, ипак, био под утицајем и француске социолошке доктрине о држави, подстицајна су и озбиљна питања која заслужују засебне аналитичке одговоре. *Хоћу да наїласим да, иако је њо уобичајен расїравни њрисїуї, није неоїходно у свакој њрилици самераваїи њреузимање (идеја) сїрам ориїналносїи (соїсївених). Највише збої њоїа шїо оцелу некої концевїиа, њосїавке или њеореме доносимо у односу на озбиљносїи идејної садржаја, консеквенїиносїи извођења, образложеносїи и њријемчивосїи за исїоријску даїносїи.*

О правном субјективитету Јовановић резонује овако. Правна личност може бити онај субјект који је способен да има „једну вољу“.<sup>4</sup> То је физичко лице, „човек“ казаће он, јер је по природи обдарено „способношћу за вољу“. Али то може бити и група људи ако поседује јединство воље. Код групе то јединство није природно него вештачко, али то са правног становишта није важно. Свакој јединственој вољи, оличеној у индивидуи или у групи људи, право може урачунати правну способност, односно признати правни субјективитет, наравно под одређеним условима и у различитом обиму. Ово је могуће јер правна способност није природно својство; она је установа коју је створило право. Држава такође представља групу људи са јединственом вољом. Центар појединачних воља је у модерној држави смештен у законодавном органу који, у обављању своје функције, односно у прописима које доноси, треба да обзнани шта јесте заједничка воља као

---

<sup>4</sup> *Исїо*, стр. 95.

воља државе. Конструкција правног лица не мења се када је држава у питању. Пошто у тој конструкцији не постоји природна воља, вољу вештачком лицу позајмљују људи који га чине, односно органи који у држави, као њене, обављају одређене функције. Претпостављена „једна воља“ препознаје се у исказивању заједничког интереса чланова правног лица. Тако законодавни орган у држави мора претпостављати шта би држава могла штети када би имала способност (за) вољу, а то је „заједнички интерес свих њених чланова“.<sup>5</sup> Јовановић верује да је заједничка свест стварна, (основ јој је колективни, општи интерес који је објективан), само је код неких категорија људи она израженија него код других. Отуда држава не фингира заједнички интерес већ га препознаје и објављује као социјалну чињеницу, усредсређено га обликујући у законе. Државна воља је правни израз заједничке свести, а заједничка свест одговара заједничком интересу свих њених чланова.<sup>6</sup> За разлику од Јелинека, Јовановић истиче да само законодавни органи позајмљују држави способност хотења и да само они врше „државно право заповедања“.<sup>7</sup> Остали органи, управни и судски, потчињени су сувереној државној вољи тако да су у обављању својих функција надлежни само да примењују већ створено право. То значи да, иако се сви државни органи сматрају заступницима државе, они имају различиту правну природу с обзиром на то да поседују различите степене правне моћи.<sup>8</sup>

Јовановић наводи још да је држава изнад законодавног органа. При том не мисли на трајност државе, на њен члановима безусловен континуитет, на њено надживљавање генерација грађана и циклично изабраних чланова законодавног тела, што је општа одлика правних лица. Овом тврдњом хтео је да се заложи за државу која у творби правног поретка не изражава ничију личну вољу. Идеја је јасна, али је формулација спорна. Хтео је да предупреди или да одагна приговор о могућности самовоље законодавног органа, а да при том остане стабилно у својој правној конструкцији државе. Већ је и без много труда јасно да воља законодавног органа јесте по природи класично схваћене суверености „самовољна“. Ако Јовановић већ не прихвата ограничење државне

---

<sup>5</sup> *Истио*, стр. 96. Ако је државна личност правна конструкција, и ако се каже да се „правне норме могу претворити у правну личност“, није тешко на трагу Келзенове методологије закључити да се и правна личност исто тако може растворити у правним нормама (правна деконструкција), из чега Јовановић закључује да су правна личност и правне норме „узајамно заменљиви“ појмови. Следствено томе, не постоји тако велика разлика између немачке државно-правне школе и Келзенове теорије о држави као оличењу правног поретка у том смислу да је „исто тако допуштено схватити државу као правну личност, као што је допуштено схватити је и као правни поредак“ (Види Слободан Јовановић, *Из историје јолијичких доктрина*, књига друга, Сабрана дела Слободана Јовановића, Геца Кон а.д. - Просвета, Београд 1935-2005, том XVI, стр. 312-313).

<sup>6</sup> Слободан Јовановић, *О држави*, стр. 97.

<sup>7</sup> *Истио*, стр. 145 и даље.

<sup>8</sup> Види *Истио*.

воље у стварању правног поретка ни природним правом, ни самониклим правилом проистеклим из социјалне међузависности и солидарности људи, ни међународним правом, тешко да се може поуздати у спречавање законодавне самовоље „уздицањем државе изнад законодавног органа“ јер није показао у чему се механизам „уздицања“ састоји, па тако ни чиме би тај механизам био обезбеђен.<sup>9</sup>

Ово је само детаљ којим Јовановић довршава идеју о законодавном органу као заступнику државе,<sup>10</sup> али сам га навела јер представља згодан увод у расуђивање о другој наведеној одлици правности државе – принципу правне државе.

(2) Држава, као правно лице, поседује одређена права, али и обавезе. Ако су појединци обвезани правом – којим држава изражава вољу, макар и заједничку, како је показано – да своје радње предузимају у складу с прописаним нормама, они морају имати овлашћење да од државе захтевају неко чињење или уздржавање које, с обзиром на однос корелације између права и обавезе у правном односу, представља обавезу државе.

Другим речима, грађанима се признаје правни субјективитет и у јавном праву, а не само у приватним односима. У модерној држави, каже он, „појединац није само предмет државне власти, него се још јавља према њој и као субјект права. Не само да он према њој има обавеза, него их има и она према њему. Он дугује њој покорност, она њему заштиту“.<sup>11</sup>

Иако државна воља није ограничена правом ( према више пута наведеном принципу да самообвезивање није правно ограничење), обавеза државе према појединцима ипак није (само) моралног карактера него је правна. Правни карактер обавезама државе које има према појединцима обезбеђује, организационо и функционално, механизам поделе власти, који се у теоријском смислу квалификује као изворно начело правне државе, а литерарно као „крунски драгуљ“ ваљаног државно-правног поретка.

Ако воља државе није правно ограничена, радње државних органа јесу. Пошто законодавни орган заступа вољу државе и изражава је законима, према начелу поделе

---

<sup>9</sup> *Истио*, стр. 99. Пошто је воља државе истоветна са вољом законодавних органа, било је неопходно показати „како се законодавни органи могу сматрати као представници једне више личности, кад та личност није у стању ништа мимо њих хтети“. У модерној уставној држави закони настају у парламенту сарадњом „великог броја личних воља“, „препиркама и погађањем“, што Јовановића наводи на закључак о закону као компромису у коме се изражава колективна воља („у чему су се ти многобројни законодавци најзад сагласили, попуштајући сваки нешто од свога“), а не лична воља чланова законодавног органа. „Због тога је потребно *замислити* (подвукла Р.В.) једну правну личност којој ће се приписати та колективна воља која се, на неки начин, уздиже изнад законодавних органа, који су је створили“ (*истио*).

<sup>10</sup> Потпун увид понудићу у разматрању проблема оправдања државе.

<sup>11</sup> Слободан Јовановић, *О држави*, стр. 119.

власти управни (и судски органи) који непосредно врше власт према појединцима јесу потчињени, односно ограничени законом у предузимању радњи које спадају у њихову делатност. Другим речима, обавезе које је држава преузела законима, управа је дужна да изврши.<sup>12</sup> Како законодавни орган представља државну вољу, а управа државну силу, држава „правним поретком у коме је изражена сва њена воља, ограничава она физичка лица која располажу њеним принудним средствима, али не представљају њену личност“.<sup>13</sup> То значи да „појединац не може имати права према државној власти у њеном законодавном својству, али их може имати према државној власти у њеном управном својству“.<sup>14</sup>

Већ разматрана двојност државе – као правног поретка неограничене воље и правног поретка ограничене радње – праволинијски упућује теорију о правној личности државе до концепта правне државе. Или, да употребим реч Слободана Јовановића, када се ова идеја „предругојачи“, долази се до средишта замисли о правној држави како је она формирана у немачкој теорији у XIX и с почетка XX века (Robert von Mohl, Carl Schmitt, Friedrich Julius Stahl). Rechtsstaat се одређује „као супротност такозваној полицијској држави. Држава је према овом мишљењу организована по начелима правне државе када се власт врши према правилима постављеним објективним правом које, у исто време, садржи одговарајућа јемства. Подела власти, и њој сходно начело законитости (нарочито управних аката), обезбеђује појединцу субјективна јавна права захваљујући којима он постаје грађанин уместо поданика“.<sup>15</sup>

За разграничење државних функција власти постоје технички и правни разлози. Правни разлог указује на то да је без поделе власти „немогућна правна држава“.<sup>16</sup> Рани појам правне државе, који је на основу либералног, индивидуалистичког учења подразумевао минималну улогу државе у очувању слободе и правне сигурности грађана, Јовановић критикује сматрајући га уским и формалним. Држава не би требало да буде неутрална у погледу културног развитка, препуштајући појединцима да се сами о њему старају. Она поред војне и правне мисије има и културну мисију, па у обим њених послова као непосредна делатност спада брига о унапређивању материјалне и духовне културе.

Према речима Слободана Јовановића, „тек кад се одвоји од законодавне власти, управна се власт може ограничити правним поретком. У праву, нико не може бити

---

<sup>12</sup> Види *истио*, стр. 120.

<sup>13</sup> *Истио*, стр. 121.

<sup>14</sup> *Истио*, стр. 120.

<sup>15</sup> Радмила Васић, *Правна држава и транзиција. Теоријски модел и контекстуално условљавање*, Досије, Београд 2004, стр. 13.

<sup>16</sup> Слободан Јовановић, *О држави*, стр. 250.

ограничен својом властитом вољом него туђом; зато ако се хоће да вршиоци закона доиста буду ограничени законом, не сме се издавање закона поверити оним истим људима који их врше. Да пак носиоци управне власти не би изиграли законска ограничења, тумачећи законе како им кад треба, од управне се власти мора одвојити не само законодавна него и судска власт<sup>17</sup>. Судска власт такође мора бити институционално одвојена од друге две власти да би вршила контролу над законитошћу управних радњи и на тај начин (о)чувала законом дефинисану сферу слободе људи.

Подела власти подразумева да се органи једне гране власти не смеју мешати у рад друге две нити да могу вршити надзор над њиховим актима. Међутим, пошто примењује закон, судска власт је „принуђена“ да процењује да ли то што треба да примени као закон уистину јесте законски пропис, и то са оба становишта – формалног и материјалног. У материјалном смислу, суд је овлашћен да испита да ли је закон „по садржини правилан“, да ли можда не прописује штогод што је „чак и законодавцу забрањено прописивати“<sup>18</sup>. Овде се мисли на оне правне системе који имају писани устав. Даље наводи системе контроле уставности закона, што у овој прилици нећу разматрати, али истичем да изгледа очигледно да за Јовановића устав у државно-правном поретку има карактер установљавајућег и ограничавајућег акта, чиме је своју теорију приближио концепту владавине права.

Јовановићево резоновање о подели власти није неопходно даље приказивати у детаљима јер, преузето из филозофске традиције (Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau) и прерађено у теоријама о праву и држави, данас представља стереотип. *У средишњој формалној појми управне државе је, дакле, владавина закона. Тако закон као оштри и формално правило постоје суистанцијално и константно обележје управне државе. Из ове идеје се логиком развијања издвајају још два својства: законитост рада управе и независност судства у оквиру везаности законом и уставом.*

### III. ДРЖАВНОСТ ПРАВА КАО КОМПЛЕМЕНТАРНА ИДЕЈА

Слободан Јовановић није заокружено, систематизовано и на једном месту писао о праву, па се само на основу тога не би могло закључити да је био и правни теоретичар. Међутим, он на исти начин није заокружено, систематизовано и на једном месту писао ни о правној држави, а ипак је дао довољно елемената да се закључи да је створио теорију правне државе. Уосталом, модерна држава која је предмет његових научних радова, према типу коме припада, јесте модерна, дакле демократска, односно правна држава, а то Јовановић стално наглашава.

---

<sup>17</sup> Исто.

<sup>18</sup> Исто, стр. 261.

На исти начин, као о правној држави дакле, из фрагмената, потпорних коментара, критичких осврта и сопствених закључака поводом релевантних тема које припадају теорији државе може се (ре)конструисати какво је његово разумевање права. Већ сам поменула да је у књизи о држави истакнут поднаслов – *Основи једне њравне теорије о држави*. Он је и смерница и сажетак његових истраживања. Зато не треба много труда да се закључи да је пишући о држави (као правној организацији) морао да се руководи одређеним, са концептом државе уклопивим схватањем права. Можда је боље рећи, обрћући смер, да је концепт државе како га је устројио „одлучио“ о природи права.

Право и држава су повезани – „нити може бити права без државе, нити државе без права“.<sup>19</sup> А питање шта је пре постало, право или држава, Јовановић сматра непотребним јер су право и држава тако нераздвојно везани да су могли само истовремено настати. Са историјског становишта, ова тврдња је тачна. Са емпиријског становишта, узајамно прожимање државе и права је очигледно. Јовановићевим рукописом написано, право би без државе било лишено „специјалне снаге“, а држава би без права (у коме се манифестује њена воља) била лишена егзистенције.

Али са теоријског становишта остаје да се (логички) испита како држава, изнад које нема права, саму себе ствара као правну личност претварајући своју вољу у правни пропис посредством заступничког, законодавног органа, којим (правним прописом) истовремено утврђује своју егзистенцију као правне личности. Сведено и теоријски препознатљиво, питање гласи како држава истовремено постаје и потврђује своје постојање издавањем првог, хијерархијски почетног правног прописа. Или је држава (на почетку) сила, која нема физиономију а има аутономију, па доношењем закона постаје правом уређена сила, односно власт, или је држава настала на основу права (природног, социјалног, претпостављеног) које јој даје легитимитет за будуће стварање права, а она ће га силом којом располаже обезбедити? Наравно, овде није питање шта је пре постало и да ли држава и право надаље постоје као нужно повезане појаве, већ како логички посложити два феномена у теоријски неспорно образложење. Но, кренимо редом.

Право чини укупност правила којима је држава дала обавезну снагу. Норма важи, односно правно постоји зато што је држава огласила њену обавезност. Ако изостане понашање по норми првог и другог адресата, субјекта коме је упућена и државног органа који је надлежан да повреду санкционише, норма је остала неефикасна али није престала да важи. Исто тако, субјект може сматрати неку правну норму неприхватљивом према сопственом унутрашњем суду, али она за њега остаје правно обавезна. И обрнуто, ако за њега садржина норме представља вредност и узрокује аутономно покоравање, она самим тим не постаје морална норма, већ задржава

---

<sup>19</sup> Исто, стр. 68.



карактер правног важења. Држава може да обезбеди само правно важење норми; ако су неке норме ефикасне или аутономно прихваћене, то још увек не значи да су важеће све док их држава не претвори у пропис вољом којом располаже као правна личност.<sup>20</sup> У основи, Јовановићево схватање права припада корпусу императивних теорија које, изворне, право одређују као заповест суверена.

Јовановић осећа комплексност појма важења али и незадовољство понуђеним решењима уоквиреним у теорије материјалног важења и моралног важења. Уобичајено се важење („важност“ је реч коју Слободан Јовановић употребљава) права везује за његово вршење. Држава је довољно јака да може да изнуди покорвање праву. Важење се везује за изнудљивост, што Јовановић сасвим оправдано не прихвата, јер постоје норме које се не могу уопште изнудити. И свака друга норма у неким околностима може остати неизвршена, односно неизнуђена, па би у том случају, доследним закључивањем, требало да изгуби карактер правно обавезне. Тако би се немоћној принуди признали моћ укидања правности норме.

Када се замисао о спољашњој принуди као извору правног постојања норме (важења) уклони као мањкава, један други теоријски концепт понудиће као основ важења уверење или унутрашње саглашавање са нормом. Уместо притиска државе, важење обезбеђује притисак уверења. Али, ако би се прихватило да аутономно осећање обавезности чини једну норму правном, држава би изгубила своју делотворност а тиме и разлог постојања, исправно закључује Јовановић.

Правне норме уживају и материјалну, а делимично и моралну важност, увиђа писац, али не безусловно, у сваком случају, док им је правна важност обезбеђена увек и зато закључује да норме важе зато што су створене од надлежних органа. Ако законодавни орган заступа државну вољу, која *хоће да* у прописима представи објективно постојећу заједничку свест, односно интересе, онда мњење заједнице *хоће да* прихвати прописе као своје. На другој страни, правна функција државе, која подржава друге две, по природи ствари егзистира као вршење.

Јовановић каже да је „питање о важности права тешко“ јер „појам важности није пречишћен“.<sup>21</sup> Додала бих да у тропокушају – аутономна покорност, фактичко вршење и обавезност као државни налог – појам важења и не може бити „пречишћен“, у том смислу да се избором једног од основа важења право не може објаснити а да се не посумња у логичку исправност и/или емпиријску тачност. Праву у целини је потребна ефикасност, а у некој мери и аутономно прихватање. Вршењем се право од идеалног претвара у позитивно; оно се потврђује у социјалним односима као делотворно, што је разлог његовог постојања. Мера ефикасности која је неопходна да би правни систем

---

<sup>20</sup> Види *истио*, стр. 64.

<sup>21</sup> *Истио*, стр. 61.

био важећи може се изразити као делимично примарна или делимично секундарна ефикасност његових норми. „Делимично“ очигледно подразумева квалитет између потпуне ефикасности и потпуне неефикасности, које, јасно је, представљају границе (смисла постојања) права. Јер, потпуна ефикасност прописа би показала да он (можда) није потребан, а потпуна неефикасност да он (можда) није важећи. Другим речима, потпуно ефикасан систем норми од идеала би се претворио у апсурд, а потпуно неефикасан систем би се из реалности преселио у „машту или музеј старина“.<sup>22</sup> На другој страни, право у својој садржини мора бити (донекле) испуњено вредношћу да не би било пука наредба под претњом принуде, која је моћна али не и свемоћна. Без моралног, аутономног саглашавања, делотворност права се не може обезбедити искључиво принудом; потпуна секундарна ефикасност, као изведена гранична ситуација, може се замислити али не и остварити.

Ништа ново, рекло би се, али захтевно у теми која се расправља. *Одговори на питања зашто норма обавезује и каква норма обавезује јесу „нейречишћени“ јер је појам важења композицијан у смислу који сам показала. Другачије не може да буде, али и не мора, јер су и питање и одговори обновљиви, подстицајни и руководни у одређивању природе права.* О томе сведоче оновремене теорије, међу којима парадигму представља Хартова (H.L.A.Hart) аналитичка и позитивистичка теорија права у којој суштину правног система чини јединство примарних норми и секундарних правила.<sup>23</sup>

#### IV. ОПРАВДАЊЕ ДРЖАВЕ КАО ОБЈЕДИЊУЈУЋА ИДЕЈА

Пробни камен сваке теорије о држави (и праву) јесте став који се заузима у погледу (нежног) одговора на питања: откуда држави право заповедања, чиме је држава овлашћена на стварање права, је ли државна воља слободна и неспутана, шта је основ њених изнудљивих заповести или шта легитимизује њено право на захтевање покорности.

„Због тога што држава није обична, већ принудна заједница, која се служи таквим средствима која су иначе у саобраћају између људи забрањена, она се позива да своју егзистенцију оправда.“<sup>24</sup>

---

<sup>22</sup> Види: Никола Висковић, *Појам права. Прилози интелектуалној теорији права*, Логос, Сплит 1981, стр. 274-277.

<sup>23</sup> Упореди Херберт Харт, *Појам права*, Службени гласник, Правни факултет, Београд 2013. Хартова оригинална и заокружена теорија права подстицајно је деловала на најеминентније модерне теоретичаре права: Фулера (Fuller), Раза (Raz), Финиса (Finnis) и Дворкина (Dworkin).

<sup>24</sup> Слободан Јовановић, *О држави*, стр. 40.

Јовановић анализира неколико гледишта која су у његово време уобичајено нудила доминантне одговоре.

Држава је оправдана јер је морала да настане због тога што је људима по природи („инстинкт државног живота“<sup>25</sup>) потребна државна заједница или што је наметнута Божјом вољом. Теорију нужности одбија као неосновану, кратким одговорима, у првој варијанти, да живот у заједници не значи да заједница мора бити држава, а у другој, да баш са гледишта хришћанског морала државу „не би требало сматрати као установу божанског порекла“ јер покоровање државној власти није „драговољно“ већ је „изнуђено“.<sup>26</sup>

Теорију силе одбија јер сматра да она и не тражи основ оправдања будући да тврди да је довољно то што је државна сила јача од појединца па да се употреба принуде сматра оправданом. Из чињенице да је држава морала да настане силом, не може се закључити да она и треба да постоји, сматра он. Ако би се право заповедања оснивало на сили, губитком силе и оно би ишчезло. Ова теорија не може да докаже „претварање силе у право“.<sup>27</sup>

Уговорне теорије, представљене Хобсом (Hobbes), Локом (Locke) и Русоом (Rousseau), представљају незаобилазну станицу у историји политичке филозофије. То знамо, као што мање-више знамо идејну конструкцију у коју смештају потребу за настанком државе, процес њеног успостављања и њене задатке (или обавезе које има према уговарачима). Њих Јовановић подробно анализира, једну по једну. Ако свесно занемарим разлике међу поменутиим контрактуалистима, укупност закључака могао би се приказати отприлике овако.

Уговорне теорије су најближе прихватљивом одговору на питање о оправдању државе. „Целисходност, божанска промисао и људска сила“ нису правни појмови, док уговор то јесте.<sup>28</sup> Идеја на којој се уговорна теорија темељи јесте да су државу установили појединци и да њихова воља чини правни основ државне принуде. Дакле, вољом оних који се потчињавају праву државна сила се претвара у правну власт. Кључна грешка коју је уговорна теорија учинила, према његовом мишљењу, јесте то што није увидела да је уговор као правни основ државе морао имати својство правног акта пре државе, а то би консеквентно значило да је правни поредак постојао пре државне организације.<sup>29</sup> Јер, држава није могла настати из права и истовремено бити извор права. Једино објашњење може бити, сматра аутор, да је правност садржана у појединцима,

---

<sup>25</sup> *Истио*.

<sup>26</sup> *Истио*, стр. 42.

<sup>27</sup> *Истио*, стр. 43.

<sup>28</sup> *Истио*, стр. 51.

<sup>29</sup> *Истио*, стр. 52.

да су они носиоци „правног принципа“ јер су права „добили од природе непосредним начином“.<sup>30</sup> У даљој интерпретацији каже да се идеја о природним правима не може одржати јер је природа упутила људе да живе свако за себе и истовремено их снабдева правима, која у природном стању, ван друштва, немају смисла, односно правни карактер па тако ни правни значај. Пошто нису могли имати права, ни уговор који би закључили није могао имати оснивачки, правни карактер. У преддржавном стању никакав уговор између појединаца не би могао имати правну обавезност, јер правну снагу добија тек од државе која га јемчи.

Оправдати државу значи помирити принуду и слободу; довести у склад принуду и правни поредак. Иако држава правом ограничава индивидуалну слободу, она јој истовремено пружа заштиту од неинституционализованог насиља. Тек у држави је природна слобода постала правно добро.

С обзиром на узајамну повезаност државе и права, оправдање државе се не може тражити на терену права, сматра Јовановић, него у неком метаправном принципу. (етичком или филозофском). „(...) Као год што се ниједан предмет не може сам собом мерити, тако се ни оправданост државе не може ценити по оним правилима која је она сама поставила.“<sup>31</sup> Да ли овакав закључак можемо безрезервно прихватити?

Идеја о јединству државно-правног поретка је јасна, теоријски није нова а није ни незаступљена. Међутим, конструкција о самопостанку државе као правне организације захтева још неке одговоре.

Јовановић пише. Стање које претходи држави није природно, већ друштвено. У том стању појединци имају своја индивидуална мњења и интересе, али као друштвена бића, тако да у међусобној комуникацији, уз конфликтне односе, успостављају и односе сарадње из којих проистичу или у којима се стварају заједничка свест о заједничком интересу. Али појединци немају правни капацитет и зато се не могу договорити да створе организацију чија би им принуда обезбедила правну заштиту. Држава им ту заштиту пружа прописима које обезбеђује својом принудом. Законодавно тело доноси прописе у име државе, али у интересу друштва, и зато појединци нису потчињени принудом већ прописима који изражавају заједнички интерес. Као код Русоа, будући да садржи општу вољу, прописи не принуђују *силом* већ *увиђањем*, препознавањем у њима сопственог интереса. То би значило да се право поштује због очигледности корисности, дакле саглашавањем или пристајањем.

Овде се опет могу поставити два питања, и то искључиво на трагу Јовановићевих резонавања.

---

<sup>30</sup> *Истио*.

<sup>31</sup> *Истио*, стр. 54.

Да ли успостављена једнакост „једна воља = заједничка свест = општи интерес“ важи и када уже друштвене групе (а њихово постојање је друштвена неминовност) имају своје, посебне интересе различите од већинског? Када Јовановић пише о Русоовој теорији друштвеног уговора, он критички резонује овако.

Општа воља народа је према Русоовом мишљењу највиша власт у држави, а будући да општа воља не може штети ништа друго него што одговара општем интересу, држава је оправдана јер влада у име сувереног народа. Када опште сагласности нема, мањина се и тада не покорава посебним, већинским интересима, него једном тачнијем разумевању општег интереса него што је њено властито.

Јовановић се саглашава са тим да би државна власт била оправдана када би била тако организована да наређује само оно што сви хоће. Воља већине, која „тачније изражава општи интерес“, је без сумње ипак туђа, страна мишљењу мањине. Општа воља – оно што сви хоће – није исто што и општи интерес – оно што је за све корисно. И у праву је Јовановић када каже да се таквим резонавањем не може безусловно оправдати држава, јер појединац можда неће штети да га држава усређује, а деспот ће можда штети, и увек моћи, да своју власт оправда старањем о срећи поданика.

Међутим, није ли у Јовановићевој концепцији државе законодавни орган као „центар појединачних воља“ у позицији да и он као општи интерес огласи нешто што није за све корисно када мањина не дели мишљење већине? Изгледа да се замерка коју упућује Русоу може односити на овоме месту и на заједничку свест коју заступнички орган изражава прописима као вољу државе у његовој сопственој концепцији.

У вези са овим, ако се државна воља, која (тек) ствара право, не може (већ) ограничити правом (тј. сама собом), чиме се онда законодавни орган може поуздано обвезати на поштовање опште воље? Ако нису правне, које су гаранције да се државна власт неће разобручити, да законодавни орган неће злоупотребити свој „заступнички мандат“ и поступити самовољно. Навела сам већ да се тешко може прихватити као сигурно јемство „уздицање државе изнад законодавног органа“ јер је нејасно како то држава чини. Јовановић тај став даље не развија, тако да се не види у чему се састоји механизам „уздицања“, односно шта чини његову поузданост у ограничавању самовоље заступника и оправдању државе.

Заједничка свест је стварна; она је социјална чињеница, чињеница заједничког живота људи у друштву, како је, на пример, закључио Диги (Duguit). Изражава се у јавном мњењу једног одређеног доба у једној држави. Код Јовановића, она се препознаје, констатује и преузима хијерархијски највишим прописима које доноси законодавац. Заједничка воља се „доиста осећа у стварности“, изричит је Јовановић, „као једна снага која дејствује“.<sup>32</sup> Код Дигија, из чињеница међузависности и солидарности, проистиче

---

<sup>32</sup> Слободан Јовановић, *О држави*, стр. 97.

као самоникло, правило о заједничком животу људи у друштву (нека врста реалистичке пранорме), из кога спонтано настају нормативни закони. Уз њих организовано, делатношћу државе, постављају се још и конструктивни закони, јер су нормативна правила малобројна и недовољна за све друштвене односе који морају бити уређени.<sup>33</sup> Нормативни закони намећу се свима не зато што садрже заповест било чије воље, већ зато што садрже у себи једно правно правило које је „човечја свест признала у једном добу у једној земљи (...)“.<sup>34</sup> Довде су резоновања ове двојице аутора, могло би се рећи, сагласна – носилац „правног принципа“ је заједничка свест. Али Диги своју конструкцију затвара „правом на побуну“ против државе чији конструктивни прописи по садржини не одговарају спонтано насталим нормативним правилима. Код Јовановића таквог права на одбрану заједничког интереса нема, па се не види, како сам већ указала, како оправдати државу када она, будући заједничка воља, не успе да се издигне изнад законодавног органа који (треба да) је заступа.

Остаје још да се провери тврдња да се држава која ствара право тим правом не може обавезати, односно ограничити. Логичкој форми закључивања да самоограничење није ограничење нема се шта приговорити. Међутим, на трагу критике коју је упутио контрактуалистима, може се поставити исто питање само у обрнутом смеру: Како држава истовремено може бити извор права и правом установљена као организација?

Чини се да је врх пирамидалног државно-правног поретка у Јовановићевој теорији ипак остао теоријски необезбеђен. Ако се правно-државна воља не може обуздати, већ само радње, како је Јовановић резоновао о правној држави, остаје нејасно како држава законодавним актом себе установљава као правну организацију и истовремено ограничава. Нешто мора бити старије – или кокошка или јаје. Ако основ државе није ни сила ни божанска промисао ни природно право ни правило самоникло из социјалних структура и односа, одакле потиче њена моћ за или овлашћење на први акт стварања права? Овако, остаје да је право творевина суверене државе и да је њој подређено.

Својство надмоћности државне воље проистиче из чињенице да је држава на територији коју обухвата фактички највиша власт. То је њено спољашње обележје. Унутрашње својство представља се у надлежности која титулара овлашћује на функционално надмоћан положај у односу на целокупни правни поредак и на све субјекте права које обухвата.

*Ultima ratio* и фигуративно исказано, суверена држава поседује „право на кршење права“.

---

<sup>33</sup> Види Leon Duguit, *L'Etat, le droit objectif et la loi positive*, 1901, A. Fontemoing, Paris 1901, p. 551.

<sup>34</sup> Леон Диги, *Преображају јавној држави*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1998, стр. 68.

У том смислу закључује и Слободан Јовановић. Када је највиша, државна власт мора бити неограничена.<sup>35</sup> Будући да има право да по својој вољи мења правни поредак, држава се увек може ослободити и својих обавеза према појединцу. У својству законодавног органа, дакле, државна власт је суверена, али и непогрешива, јер држава уопште „није у стању учинити погрешку“.<sup>36</sup> Отуда држава има неограничену моћ заповедања.

Ова тврдња је изречена у одељку у коме расправља о могућој одговорности државе за штету учињену појединцима радњама њених органа. Сматра да су такве радње „погрешне“ када нису у складу са законом, односно зато „што (...) противрече“ државној вољи, али да за радње не може бити правно одговорна држава већ само органи који не оличавају државну вољу већ је само извршавају.<sup>37</sup> Јер, државна воља изражена у закону „није у стању штети погрешку“. Радња државног органа, односно службеника је неправилна, док је законска воља увек исправна. Фетишизам закона, мени изгледа, оснива се на истом разумевању закона које налазимо код Русоа (ако се „предругојачи“ народ као носилац суверености) – закон, дакле, спаја општост воље и општост предмета; „општа воља је увек правилна“ јер „сам по себи народ увек хоће добро“, а власт која се руководи општом вољом због тога и има неограничену моћ заповедања.<sup>38</sup>

Слободан Јовановић је изричит. *И у кријици дружих схваћања и у формирању сојствених закључака, његово резонување је чврсто и доследно: ако право није државна воља, онда јесте скуј неких виших принципиа који важе по себи, а када би то важење и било доказиво (и доказано), не би им се могао признати правни карактер све док их држава не преведе у стварни свети права.*<sup>39</sup>

„Ми нисмо у стању замислити право без државе ни државу без права, – и зато не треба ни у најапстрактнијем резонувању сувише одвајати та два појма један од другог, ако нећемо да дођемо у логички немогуће ситуације, у којима треба објаснити, како је право, које значи заповест државне власти, могло постати пре те власти, – или, како је та власт, која значи право заповедања, могла постати пре него је то њено право било признато правним поретком.“<sup>40</sup>

Тако чврста приврженост једном, основном ставу у свакој прилици у свим доменама теорије државе одраз је јединства резонувања, коме је тежио и које је постигао у свом научном раду.

---

<sup>35</sup> Вид. Слободан Јовановић, *О држави*, стр. 129.

<sup>36</sup> Слободан Јовановић, *истио*, стр. 410.

<sup>37</sup> *Истио*.

<sup>38</sup> Жан-Жак Русо, *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд 1993, стр. 47, 52, 53. и сл.

<sup>39</sup> Упореди Слободан Јовановић, *О држави*, стр. 66.

<sup>40</sup> *Истио*, стр. 106-107.

## V. МЕТОДОЛОШКА КОМПЛЕКСНОСТ И ДОСЛЕДНОСТ

Јединство резоновања је за Слободана Јовановића премиса, циљ и резултат истраживања. Његови радови су настајали у различитим духовно-друштвеним наукама и научним дисциплинама. Методе анализе и тумачења предмета које је обрађивао је добро познавао, зналачки користио и вешто комбиновао. У теорији државе (и права) користио је и догматски и историјски и тзв. метод апстракције и генерализације. Правне установе и правне идеје сагледавао је у њиховој комплексности, поредећи теоријске ставове, али и проверавајући их у историјском искуству. Отуда је његов концепт државе целовит, логички доследан, систематски довршен и прегледан. Предмету истраживања је поступно прилазио, о њему је разложно расуђивао и уверљиво закључивао. Држао се сопственог налога о постизању јединствености значења појединачних исказа и укрупног одговора на тему. Судове о држави темељио је у историјско-социјалној датости и одатле добијао потврду о њиховој исправности или подстицај да их дотерује, мења и прилагођава промењеном свету. Његови текстови су разуђени, залазе у детаље, а резултати затим окупљају у један центар, логички уређен, у коме опет све што је обрађено као епизода има своје лако препознатљиво место.

Може бити да се његов научни карактер показао у најбољем светлу у оним деловима студије у којима је анализирао различите школе или правце филозофског и теоријског мишљења. Поред изванредног познавања доктрина које су доминирале у светској науци, показао је завидну педантност у приказивању туђих учења, и у детаљима када је било потребно. То је чинио без вредносних предрасуда, са примерним уважавањем свих аутора, и оних чија су му мишљења била блиска и оних на чију страну никако није могао да пристане. Критику је градио поступно, разложно и аргументовано не нудећи већ на почетку своје мишљење као предлог, тако да читалац не добија унапред назнаку о очигледном исходу. Рекла бих да је био смеран у супротстављању својих замисли другим мишљењима, а не самозадовољан, одлучан али не самољубив. Он је уистину поседовао изузетан интерпретативни дар.

Слободан Јовановић је у мањој мери настојао да понуди по сваку цену нове идеје, радикалне, „превратне“ појмове, поставке и теореме.<sup>41</sup> То нужно не значи

---

<sup>41</sup> О методолошким аспектима државно-правне науке коју је Слободан Јовановић развијао писао је Стеван Врачар. По обухватности и продубљености, у својој укупности, ти радови би представљали студију монографског карактера, једину такве врсте код нас. Темелни по својој природи, они представљају вредно и незаобилазно пратеће штиво у разумевању Јовановићевог теоријског опуса (Вид. Стеван Врачар, „Узорно језгро опуса Слободана Јовановића“, „Облици резоновања у списима Слободана Јовановића“. У: *Преиспитивања правне методологије. Највећиме државно-правној интегралности*, Научна књига, Београд 1994, стр. 329-418; „Методолошки елементи опуса Слободана Јовановића“. У: Слободан Јовановић. *Личност и дело*, Београд 1998, стр. 63-76).



одсуство оригиналности у садржини концепта. Али оно што га чини великим писцем јесте оригиналност истраживања. Јединство резоновања, поменуто на почетку овог одељка, произвело је континуитет садржине концепта државе, који је зато по снази и убедљивости био припремљен за опстанак. Ова конференција то потврђује.

\*\*\*

Време извињења, кајања и реституције савести је прошло. Не мислим да неморални чиновници смеју да се забораве. То, уосталом, и није могуће, осим у стилској фигури. Хоћу да нагласим да дело Слободана Јовановића треба изучавати због његовог аутентичног научног значења и значаја, јер и када мислимо да смо му посветили довољно пажње, ваља увек имати на уму да и „у познатом“ још увек има „много непознатог“.<sup>42</sup>

Завршићу реченицом која није моја, јер своје осећање и убеђење не бих могла боље да искажем. „Нико, па ни овај великан, не бира своје дарове, а ни историјску улогу: свакоме је припало на крају крајева, оно што сачињава и услове и ознаке животне присутности (...)“<sup>43</sup> Ово важи за све људе, у свим временима и за свако време, и за професоре и за политичке намеснике, а када говоримо о Слободану Јовановићу, важи за човека који је имао „једну велику историјску мисију“.<sup>44</sup>

## ЛИТЕРАТУРА

Баста 2005 – Данило Н. Баста, „Пред бистом Слободана Јовановића“, *Анали Правног факултета у Београду*, 53/2.

Васић 1991 – Радмила Васић, „Политички реализам парламентаризма у Енглеској“. У: *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас*, Реферати са научног скупа одржаног 5. и 6. јуна 1991, Београд, стр. 243–250.

Васић 2004 – Радмила Васић, *Правна држава и транзиција. Теоријски модел и контекстуално условљавање*, Досије, Београд.

Висковић 1981 – Никола Висковић, *Појам права. Прилози интелектуалној теорији права*, Логос, Сплит.

Врачар 1994 – Стеван Врачар, „Узорно језгро опуса Слободана Јовановића“. У: *Преиспитивања правне методологије. Најновији државно-правни интелектуализам*, Научна књига, Београд, стр. 329–362.

Врачар 1994 – Стеван Врачар, „Облици резоновања у списима Слободана Јовановића“. У: *Преиспитивања правне методологије. Најновији државно-правни интелектуализам*, Научна књига, Београд, стр. 363–418.

---

<sup>42</sup> Тим речима је Борис Милосављевић у предговору своје књиге обележио њен даљи ток (Борис Милосављевић, *Слободан Јовановић: теорија*, Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд 2017, Предговор, стр. 20).

<sup>43</sup> Стеван Врачар, „Узорно језгро опуса Слободана Јовановића“, стр. 47.

<sup>44</sup> *Исто*.

Врачар 1998 – Стеван Врачар, „Методолошки елементи опуса Слободана Јовановића“. У: *Слободан Јовановић. Личности и дело*, Београд, стр. 63-76.

Диги 1901 – Leon Duguit, *L'Etat, le droit objectif et la loi positive*, A. Fontemoing, Paris.

Диги 1998 – Леон Диги, *Преображају јавној њрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.

Јовановић 1990 – Слободан Јовановић, *О држави. Основи једне њравне њеорије*, Сабрана дела Слободана Јовановића, БИГЗ, Београд, том 8.

Јовановић 1936 – Слободан Јовановић, *Држава. Појам државе. Државне функције*, књига прва, Сабрана дела Слободана Јовановића, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон а.д., Београд, том XIII.

Јовановић 1935-2005 – Слободан Јовановић, *Из историје њолињичких доктњрина*, књига друга, Сабрана дела Слободана Јовановића, Геца Кон а.д. – Просвета, Београд, том XVI.

Јовановић 1996 – Слободан Јовановић, *О суверености. Уводно њредавање из државној њрава*, Градина, Ниш.

Милосављевић 2017 – Борис Милосављевић, *Слободан Јовановић: њеорија*, Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд.

Русо 1993 – Жан-Жак Русо, *Друшњвени уњвор*, Филип Вишњић, Београд.

*Radmila Vasić*

## ONE VIEW OF THE CONCEPT OF STATE IN THE WORKS OF SLOBODAN JOVANOVIĆ

### S u m m a r y

The paper presents and analyzes the concept of state in the works of Slobodan Jovanovic. The textbook *О држави. Основи једне њравне њеорије* (*About the State – Basic of a Legal Theory*) represents a systematic work about the state, but many issues have also been dealt with in his numerous other works. As a legal entity, the state is represented by the legislative authority. It attributes her the ability of expressing will, but not the will itself. The basis of the state will is the shared consciousness of individuals, which corresponds to the common interest of its members. In its capacity as a legislative authority, the state is sovereign and legally unlimited. Administrative and judicial authorities are subordinate to the sovereign will of the state. On behalf of the State, they perform actions that are foreseen and restricted by the law. Individuals have subjective public rights in relation to the state, i.e. to the administrative, non-sovereign bodies. The modern state has the quality of a legal state because individual rights are legally guaranteed and protected from the arbitrariness of the administration. Law is an expression of state sovereign will. Legal norms are valid because the state requires their respect. Since the law is a state creation, it cannot be a factor limiting the state power. The state is justified because it guarantees individual freedom and rights. Individuals owe obedience to the state, while it provides protection for them.

The state and the law are phenomena that cannot be separated – they arise simultaneously and exist in mutual dependence. The law would be devoid of power without the state while the state would be devoid of existence without law. Slobodan Jovanovic's theory of state (and law) is consistent and harmonized in detail due to the unity of reasoning as a methodological procedure.

*Keywords:* state, justification, legal state, law, validity, legal positivism, unity of reasoning